

STRIJD OM GERECHTIGHEID

Regina Grüter

Strijd om gerechtigheid

Joodse verzekeringstegoeden en de Tweede Wereldoorlog

Boom – Amsterdam

Omslagontwerp: Robin Stam, Rotterdam
Vormgeving binnenwerk: Peter Verwey, Heemstede

© 2015 NIOD/Regina Grüter

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

ISBN 9789089536686

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

<i>Inleiding</i>	9
DEEL I <i>Ontrechting en de roof van verzekeringstegoeden</i>	19
1 Tekenen aan de wand	21
Het verzekeringswezen tijdens de bezetting	22
Nederlandse joden en hun levensverzekeringen	26
Maatregelen tegen joden	29
Een voorafspiegeling van wat zou komen	33
2 Liro, de verzekeraars en de verzekerden	39
‘Vluchtpolissen’	39
De verplichte registratie en inlevering van polissen	44
De afkoop: <i>ein kurzfristiges Inkasso?</i>	50
Medewerking en tegenwerking – een evaluatie	57
DEEL II <i>Rechtsherstel na de bevrijding</i>	65
3 Het opmaken van de balans	67
De gedecimeerde joodse gemeenschap	67
De verzekeraars in een spagaat	78
Onderhandelingen met de staat	85
4 Het verloop van het naoorlogse rechtsherstel	96
De strategie van de verzekeraars	96
‘Het licht breekt door’	98
Rechtsherstel voor de ‘afwezigen’	111
‘Herstel in herstel’ bij verenigingen en stichtingen	121
Het naoorlogse verzekeringenrechtsherstel: evaluatie en vergelijking	126

DEEL III <i>Vijftig jaar later: het rechtsherstel heroverwogen</i>	131
5 De <i>restitution movement</i> en de discussie in Nederland	133
Zwitserland in de beklagdenbank	136
De discussie in Nederland	140
6 Het beleid van het Verbond en de behandeling van verzekeringsclaims	145
Het beleid van het Verbond en de maatschappijen	145
De behandeling van claims en informatieverzoeken	149
Samenwerking met joodse organisaties	161
7 Het ministerie van Financiën en de verzekeraars	168
Het ‘brievenoverleg’ en andere contacten met de verzekeraars	170
De ‘Veegens-polissen’ en de vragen van het Verbond	173
8 De overeenkomst tussen het cjo en het Verbond	184
Groeiend vertrouwen	186
Complicerende factoren: de commissie-Scholten en het wjc	188
De onderhandelingen komen in een stroomversnelling	193
De finale regeling	201
De reactie van het ministerie van Financiën en de overheid	205
9 Nederlandse verzekeraars en Amerikaanse problemen	209
Amerikaanse stappen tegen Europese verzekeraars	210
De onmacht van de commissie-Eagleburger	215
Een tussenstand: de zorgen van het Verbond	219
Aegon wordt doelwit	221
Meningsverschillen binnen de joodse familie: het wjc en het cjo	229
10 Het Verbond en de commissie-Eagleburger	235
De strategie van de verzekeraars	236
Betrokkenheid van de Nederlandse overheid	240
Op weg naar een overeenkomst met Eagleburger	245
Complicerende ontwikkelingen	252
De toetreding van het Verbond tot de commissie-Eagleburger	256

11 De afronding: de Stichting Individuele Verzekeringsaanspraken Sjoa	260
De acceptatie van de sivs door ICHEIC	261
Het accountantsonderzoek	264
De sivs en de behandeling van de aanvragen	267
Intussen in de vs	280
De voortzetting van de sivs na 2009	285
Terugblik en conclusies	288
Dankwoord	297
Noten	299
Afkortingen	350
Bijlage: verzekeringstechnische aspecten en terminologie	353
Bibliografie	357
Kranten en periodieken	365
Geraadpleegde archieven	367
Register	368

Inleiding

Bij de herdenking van vijftig jaar bevrijding riep het World Jewish Congress (WJC) in 1995 op tot onderzoek naar de eigendommen, gelden en tegoeden die na de bevrijding niet waren teruggegeven aan de overlevenden van de Holocaust of nabestaanden. Het jaar dat daarop volgde bleek de incubatietijd te zijn voor een internationale discussie die haar weerga niet kende. Een heftige campagne tegen Europese financiële instellingen volgde. Het begon met eisen aan de Zwitserse banken om openheid van zaken te geven over het indertijd gevoerde beleid en de slapende banktegoeden die niet aan de rechthebbenden waren uitgekeerd. Vervolgens kwamen de Europese verzekeringsmaatschappijen onder vuur te liggen. De discussie waaide via Israël over naar andere Europese landen en Nederland, en hier begon het in de joodse gemeenschap en bij ambtenaren, politici, financiële instellingen en journalisten door te dringen dat het een heuse affaire was geworden. De emoties en onrust in de joodse gemeenschap liepen hoog op en het ongemak bij de andere partijen groeide.

De Nederlandse verzekeraar Aegon ontving eind 1996 een eerste claim op twee niet-uitgekeerde polissen, van de in Tel Aviv woonachtige zoon van een tijdens de oorlog vermoorde Nederlands-joodse verzekerde. Het jaar daarop kwamen meer claims binnen, ook bij andere maatschappijen. Inmiddels volgden de Nederlandse verzekeraars de ontwikkelingen in Amerika met grote bezorgdheid. Drie daarvan (Aegon, ING en Fortis) hadden er commerciële belangen en werden geconfronteerd met nieuwe wetten in de staten Californië, New York en Florida. Zij moesten aan de financiële toezichthouders van die staten rapporteren hoe zij met de verzekeringen van de vervolgte joden omgingen. Op het niet-nakomen van die wetten stonden sancties, zoals het intrekken van de licentie om in die staten zaken te doen. Ook op federaal niveau kwamen Amerikaanse politici, belangenbehartigers en juristen in actie: zij organiseerden hoorzittingen met Holocaustoverlevenden, stelden onderzoekscommissies in en bereidden maatregelen voor om Europese banken en verzekeraars te dwingen tot restitutie van slapende bankrekeningen en niet-uitgekeerde verzekeringstegoeden. Advocaten sleepten banken en verzekeraars voor de rechter, een vorm van rechtspraak die in Europa niet vaak wordt toegepast: *class actions*. Hierbij kan

een rechtszaak tegen een of enkele gedaagden dienstdoen als rechtszaak tegen een veel grotere groep vergelijkbare gedaagden, namens een grote groep slachtoffers. De claims van miljarden dollars waren niet van de lucht.

In de tweede helft van 1998 werd mede op initiatief van het wjc en de federale toezichthouders voor de verzekeringen de International Commission for Holocaust-Era Insurance Claims in het leven geroepen. Die commissie werd ook bekend onder twee andere namen: de afkorting ICHEIC (uit te spreken als 'eye-check') en als de commissie-Eagleburger, naar de naam van haar voorzitter. Europese verzekeringsmaatschappijen werden geacht zich bij deze commissie aan te sluiten. Het doel van deze commissie onder leiding van de voormalige minister van Buitenlandse Zaken Lawrence Eagleburger was gezamenlijk een systeem te ontwikkelen om de niet-uitbetaalde verzekeringen alsnog uit te keren. Hierbij moesten de deelnemende verzekeraars grote bedragen fourneren om de werkzaamheden van de dure commissie te bekostigen en om de diverse fondsen te vullen met gelden die voor uitkeringen beschikbaar zouden worden gesteld. De belangen van de deelnemende partijen waren echter te verschillend om werkelijk effectief te zijn en de interne conflicten werden in de pers breed uitgemeten. De berichtgeving laat zich regelmatig lezen als een goedkope detective of een roddelrubriek, maar geeft tegelijkertijd een onthutsend beeld van de wijze waarop de partijen probeerden de tegoedenkwestie tot een oplossing te brengen.

Het wjc vervulde een cruciale rol bij de verbreiding van de gedachte dat overlevende joden na de ineenstorting van het Duitse Rijk stelselmatig de restitutie van de ontnomen bezittingen en gelden was onthouden. Het bleef met zijn goede contacten met politici, advocaten en journalisten jarenlang dé belangrijkste aanjager van de affaire. In Nederland ondervonden zowel vertegenwoordigers van de Nederlandse joden als de verzekeraars al snel dat de zegslieden van het wjc in de pers weinig subtiel te werk gingen. De oproep van het wjc tot een boycotactie van Aegon eind 1999 leidde niet alleen tot een dieptepunt in de relatie tussen het wjc en vertegenwoordigers van de Nederlandse joden, maar ook tot grote zorg bij de Nederlandse verzekeraars en de overheid.

De *restitution movement* in de vs en de discussie die zich daarna over de wereld verspreidde, genereerde grote activiteit bij alle partijen die in Nederland werden aangesproken. Zo stelde de minister van Financiën, G. Zalm, diverse onderzoekscommissies in om duidelijkheid te verkrijgen over de wijze waarop het rechtsherstel in Nederland had plaatsgevonden. Onderzoek naar de verzekeringen was toebedeeld aan de Begeleidingscommissie Onderzoek Financiële Tegoeden woi in Nederland.¹ Ook de levensverzekeringsmaatschappijen en het Verbond van Verzekeraars (in het vervolg: het Verbond), de organisatie die de verzekeraars in Nederland vertegenwoordigde, kwamen in actie. Zij moesten

in de eerste plaats duidelijkheid zien te krijgen over wat zich bij de verzekeraars tijdens de Tweede Wereldoorlog had afgespeeld ten aanzien van de ontrecting en beroving van hun joodse clientèle. Hadden hun voorgangers inderdaad meegewerkt aan de door de bezetter opgelegde eis van de afkoop van de ‘joodse polissen’? Ernstiger was de vraag of het waar was dat zij de ontnomen verzekeringstegoeden na de bevrijding nooit hadden gerestitueerd en gelden van vervolgd en vermoorde joden in hun zak hadden gestoken. Kennis van de feiten was niet alleen een eerste vereiste om integer op de claims en informatieverzoeken over mogelijk niet-uitgekeerde verzekeringen te reageren en de kwestie in de vs op te lossen, maar ook om de reputatieschade door de in de media geuite verwijten te beperken. Een stroom van ontwikkelingen volgde in de jaren na 1997, waarbij het Verbond en vertegenwoordigers van het Centraal Joods Overleg (CJO) tot het inzicht kwamen dat wel degelijk in de jaren na de bevrijding rechtsherstel op grote schaal had plaatsgevonden. Wel vonden zij leemten in dat ingewikkelde en langdurige proces. In een goede verstandhouding kwamen zij eind 1999 tot een finale regeling voor de afhandeling van deze niet-uitgekeerde verzekeringen, waarbij in totaal 50 miljoen gulden aan de joodse gemeenschap ter beschikking werd gesteld. Onderdeel van deze regeling was de totstandkoming van de onafhankelijke Stichting Individuele Verzekeringsaanspraken Sjoa (SIVS), die individuele aanvragen met betrekking tot mogelijk niet-uitgekeerde verzekeringsgelden onderzocht en uitkeerde. De verzekeraars en het CJO werden toen echter geconfronteerd met het feit dat de Amerikaanse partijen, vooral het WJC, het Nederlandse akkoord niet wilden erkennen. Een moeizaam proces van toetreding van het Verbond namens de Nederlandse levensverzekeraars tot de commissie-Eagleburger volgde. Het CJO en het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat een speciale ambassadeur voor Holocaustzaken aanstelde, kwamen in actie om de Nederlandse verzekeraars bij te staan. Inmiddels stonden niet alleen economische belangen, maar ook de geloofwaardigheid en diplomatieke belangen van de Nederlandse staat op het spel, zo was de mening bij de ministeries van Buitenlandse Zaken en Financiën.

Het bestuur van het Verbond achtte het in 2012, veertien jaar na de totstandkoming van het akkoord met de joodse gemeenschap in Nederland, van belang dat de geschiedenis van de geroofde verzekeringstegoeden en het daarna uitgevoerde rechtsherstel door een onafhankelijke onderzoeker zou worden opgetekend. Kennis daarover moet behouden blijven voor de toekomst, wanneer bij de maatschappijen niemand meer aanwezig is die ‘het dossier verzekeringstegoeden’ kent. Informatie over zowel de roof en het naoorlogse rechtsherstel in Nederland, als over de recente periode van de herwaardering van het rechtsherstel en de *restitution movement* in de vs maakt niet alleen deel uit van de historiografie van de Tweede Wereldoorlog, maar ook van de geschiedenis

van de levensverzekeringsbranche. Om die geschiedenis vast te laten leggen gaf het Verbond in 2012 opdracht aan het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (in het vervolg: NIOD) voor deze studie. Mij viel de eer te beurt dit onderzoek uit te voeren. Als onafhankelijk onderzoeker had ik in de jaren 1998-1999 voor de commissie-Scholten het rechtsherstel van de levensverzekeringen onderzocht en het rapport over het rechtsherstel van levensverzekeringen geschreven.² In die voor de verzekeraars roerige periode had ik de heftige discussies in de Nederlandse en Amerikaanse pers vanaf de zijlijn gevolgd. Zowel over de interne ontwikkelingen bij de Nederlandse verzekeraars en de overheid als over de contacten met de Amerikaanse partijen had ik wel iets opgevangen, maar hoe de vork precies in de steel zat was me onbekend. Deze opdracht sloot aan bij de persoonlijke belangstelling en nieuwsgierigheid die ik na voltooiing van het rapport voor de commissie-Scholten voor dit onderwerp had behouden. Het onderzoek gaf me een unieke gelegenheid niet alleen in de keuken van het Verbond, het CJO en het ministerie van Financiën te kijken, maar ook de praktijken van grote lobbyorganisaties, politici en juristen in de vs te bestuderen.

Het resultaat is een boek dat uiteenvalt in drie delen, waarvan de eerste twee betrekking hebben op de ontrecting van de joodse verzekerden in Nederland en de wijze waarop het rechtsherstel na de bevrijding plaatsvond. De materie is voor een deel juridisch en financieel bepaald – en is daardoor vrij taai – maar is onontbeerlijk voor een goed inzicht in de ontwikkelingen die in het derde deel aan de orde komen. Dat deel is een voorbeeld van zeer contemporaine geschiedschrijving, waarin de gebeurtenissen en veel handelende personen nog dicht bij onze huidige tijd figureren. Het gaat hier om een terrein waarover historici zich nog nauwelijks hebben gebogen.

In deel 1 van dit boek wordt beschreven hoe de ontrecting en roof op het terrein van de levensverzekeringen tijdens de Tweede Wereldoorlog in zijn werking, en hoe de joodse polishouders hierdoor werden getroffen. De verordeningen van de bezetter die de registratie en afkoop van de verzekeringen van joodse polishouders gelastte, waren onderdeel van het totaalplan van de nationaalsocialisten om het Europese jodendom te vernietigen. Nadat Nederland was bezet werd allengs duidelijk dat ook de joden in Nederland in hun bestaan werden bedreigd. De bezetter gebruikte een salamitactiek en door achtereenvolgens de verplichte registratie en maatregelen om joden te isoleren en van de samenleving uit te sluiten werd geleidelijk aan duidelijk wat de bezetter met de joodse gemeenschap voorhad. Een fundamenteel middel voor de genocide op de joden was hun individuele en collectieve ontrecting. Steeds verder werden rechten op werk en bezit en iedere deelname aan de maatschappij weggenomen. De bezetter ontzegde de vervolgd systematisch iedere denkbare vorm van de

voorzieningen die zij hadden getroffen om risico's in de toekomst op te vangen: regelingen 'ter minimalisering van de gevolgen van de risico's van leven en schade in het algemeen, en die van gezondheid, levenscyclus en economie in het bijzonder'.³ Ofwel in gewone termen: hun levensverzekeringen, hun huidige of toekomstige uitkeringen in de vorm van lijfrenten en hun begrafenisverzekeringen.⁴

De maatregelen om die sociale en materiële ontrecting te bewerkstelligen hadden in het nieuwe bestel kracht van wet. Onderdeel van het wegnemen van iedere vorm van recht was het afnemen van alle contante gelden, spaartegoeden, vorderingen en opgebouwde rechten op toekomstige uitkeringen. De term 'roof' is een ingeburgerde term voor deze ontwikkeling. De voorkeur van de rechtsfilosoof W.J. Veraart gaat uit naar de term 'ontrecting', omdat het doel van de nationaalsocialisten niet roof of beroving was, maar hun ieder recht van bestaan af te nemen. Hij omschrijft het verschijnsel ontrecting als 'een complex geheel van maatregelen dat tot doel heeft specifieke categorieën personen uit te sluiten uit het rechtsverkeer door hun hun rechten te ontnemen'.⁵ Een ander argument om de term 'ontrecting' te hanteren in plaats van de term 'roof' is dat het eigendom van een geroofd object juridisch beschouwd altijd bij de beroofde blijft, terwijl dat juist bij de anti-joodse verordeningen niet het geval was. Het juridische eigendomsrecht werd weggenomen, waarna de fysieke verwijdering van de objecten en tegoeden pas aan de orde was. Alternatieven voor de term 'roof' waarin het aspect van 'ontrecting' wordt uitgedrukt zijn niet echt voorhanden. 'Onteigening' bijvoorbeeld is ook niet juist, want daar hoort een juridische regeling voor een compensatie bij.⁶ Ik onderschrijf Veraarts beschouwingen over de termen en betekenissen 'ontrecting' en 'roof', maar blijf (zoals hij dat zelf ook regelmatig doet) ook de 'roof-terminologie' gebruiken. Ik doe dat niet alleen om praktische, maar ook om historische redenen want het woord 'roof' of 'beroving' komt in de archiefstukken uit de periode zelf voor; tijdgenoten gebruikten die terminologie in de naoorlogse periode van rechtsherstel ook.⁷

In het eerste hoofdstuk van deel 1 geef ik een beeld van de wijze waarop het verzekeringswezen in Nederland was georganiseerd en tracht ik aan de hand van de economische situatie van de joodse bevolking te beschrijven hoe zij verzekerd was. Vervolgens ga ik in op de maatregelen die de bezetter geleidelijk aan invoerde tegen de joodse bevolking en de wijze waarop de joodse polisshouders hun verzekeringen en uitkeringen werd ontnomen. De aandacht gaat hierbij voornamelijk uit naar de polissen die, net als alle andere eigendommen van joden, aan de speciaal door de bezetter in het leven geroepen 'roofbank' Lippmann, Rosenthal & Co Sarphatistraat (kortweg aangeduid als Liro) moesten worden overgedragen. Maar ook andere soorten verzekeringen, namelijk

lidmaatschappen die bij verenigingen en stichtingen waren afgesloten, zijn onderwerp van onderzoek. Tot slot komt de vraag naar de mate van mede- en tegenwerking door de verzekeraars aan de orde.

In deel II ga ik in op de vraag hoe in de eerste periode na de bevrijding de ontrecting is teruggedraaid en hoe het proces van rechtsherstel van de verzekerden in zijn werk ging. Dit proces was onderdeel van het door de Nederlandse overheid in ballingschap voorbereide rechtsherstel, dat langdurig, moeizaam en ook zeer bureaucratisch verliep. De in Londen vastgestelde principes van de wetsbesluiten E 100 en E 93 bepaalden dat de door het bezettingsregime uitgevoerde maatregelen nietig werden verklaard en als niet-bestaand teruggedraaid moesten worden.⁸ Omdat er verder geen specifieke regeling was voor het herstel van verzekeringsovereenkomsten, kwam het erop neer dat de jurisprudentie van de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel bepalend was. Aan de orde komen achtereenvolgens de situatie van de gedecimeerde joodse gemeenschap en de mogelijkheden die er waren voor (rechts)herstel en de precare situatie van de verzekeringsmaatschappijen; de wijze waarop het rechtsherstel door de ontwikkeling van jurisprudentie voor de overlevenden tot stand kwam; tot slot de regelingen die in het leven werden geroepen om tot (voorlopig) herstel te komen van de polissen die niet meer werden opgeëist, meestal omdat er geen overlevende polishouders, begunstigden of erfgenamen meer in leven waren.

De basis voor de eerste twee delen van deze studie is het onderzoek dat ik heb uitgevoerd ten behoeve van de commissie-Scholten, waarvan de resultaten zijn neergelegd in het rapport *Levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen*, dat op 15 december 1999 werd gepubliceerd. De opdracht voor de toenmalige studie was om de systematiek van roof en rechtsherstel van verzekeringen te onderzoeken en te beoordelen of er gelden die toebehoorden aan joodse overlevenden en nabestaanden waren achtergebleven bij de verzekeraars of bij de overheid. In dit boek plaats ik de ontrecting en het rechtsherstel in een bredere context, waarbij ook aandacht wordt besteed aan de individuele, menselijke aspecten. Daarvoor was destijds bij de opdracht aan de commissie-Scholten weinig tot geen aandacht, wat begrijpelijk was gezien de discussie en de dringende vragen die op dat moment actueel waren. Als auteur van het rapport over de verzekeringen en enkele artikelen in het wetenschappelijke tijdschrift voor het verzekeringswezen *Het Verzekerings-Archief* heb ik voor dit boek enkele keren passages overgenomen of bewerkt.⁹ Voor aanvullend onderzoek en om het herstel van verzekeringen in een breder perspectief te plaatsen heb ik gebruikgemaakt van de bevindingen en conclusies over het rechtsherstel van de commissie-Van Kemenade. Het rapport van die commissie werd kort na het eindrapport van de commissie-Scholten openbaar gemaakt.¹⁰ Voorts maak

ik gebruik van (wetenschappelijke) literatuur die tijdens en na de discussie- en onderzoeksperiode 1997-2000 is gepubliceerd.

In deel III komt de heftige discussie aan de orde die zich vijf decennia na het einde van de oorlog en pakweg vier decennia na voltooiing van het rechtsherstel afspeelde, en de gevolgen hiervan in Nederland. Men kan spreken van een herwaardering van dit proces naar de maatstaven van rond de eeuwwisseling. Deze fase betreft de activiteiten van Nederlandse verzekeraars in de periode vanaf 1997, toen de discussie over ‘joodse tegoeden’ zich als een olievlek van de Verenigde Staten via Israël naar Europa had verspreid. Het was de tijd waarin in Nederland en daarbuiten de onderzoekscommissies tot stand kwamen met als opdracht uit te zoeken hoe de roof en het naoorlogs rechtsherstel waren uitgevoerd, en de financiële instellingen tot openheid werden gedwongen. Druk van joodse zijde, de media en de politiek op de overheid en de financiële instellingen speelde in dit proces een doorslaggevende rol. Hoe gingen de verzekeraars daadwerkelijk om met die druk en – belangrijker – met de claims en informatieverzoeken van joodse overlevenden en nabestaanden die door de nieuwe discussie naar voren kwamen? En hoe was het mogelijk dat twee partijen met ogenschijnlijk tegenstrijdige belangen (het Verbond en het CJO) als overlegpartners tot elkaar kwamen? Welke houding nam het ministerie van Financiën aan tegenover de verzekeraars? Hoe gingen de Nederlandse verzekeraars om met de voor sommige maatschappijen bedreigende situatie, zoals de nieuwe wetten van de financiële toezichthouders in de verschillende Amerikaanse staten, de druk om lid te worden van de commissie-Eagleburger, en de boycotdreigingen van het WJC tegen Aegon? Welke rol speelden het CJO en de ministeries van Financiën en Buitenlandse Zaken in het afwenden van de dreiging uit Amerika?

Voor dit derde deel maak ik voornamelijk gebruik van ‘nieuwe bronnen’. Belangrijk is vooral het archief bij het Verbond, dat ik zonder enige restrictie heb mogen gebruiken. Hierin is de neerslag van de activiteiten van het Verbond rondom de kwestie van de ‘joodse tegoeden’ terug te vinden: zowel ten aanzien van beleid, de behandeling van claims en informatieverzoeken, de onderhandelingen met het CJO en de contacten met de overheid, als het zeer omvangrijke dossier met betrekking tot de perikelen in de Verenigde Staten. Omdat in dit archief eveneens informatie aanwezig is over de reactie van de drie in de vs actieve verzekeringsconcerns, heb ik geen onderzoek verricht in de archieven van die maatschappijen. In het gebouw van het Verbond berust ook het (nog dynamische) archief van de onafhankelijke srvs, die de aanvragen van mogelijke rechthebbenden behandelt en de uitkeringen van de toegekende claims verzorgt. Ook dit archief mocht ik gebruiken, uiteraard met de restrictie dat omzichtig met privacygevoelige informatie zou worden omgegaan. Daarnaast heb ik toestemming gekregen om in het (schaduw)archief van de toenmalige

secretaris van het cjo, drs. J. Sanders, de mappen over de verzekeringenkwestie te raadplegen. Tot slot heeft het ministerie van Financiën toegang verleend tot een deel van het archief van de Projectgroep Tegoeden woiI (door de ambtenaren afgekort als PTG), dat zich tussen 1997 en 2001 met de tegoedenproblematiek heeft beziggehouden. De restricties voor het gebruik van de informatie gelden de privacy van levende personen, en 'politieke stukken' die betrekking hebben op de minister van Financiën, de ministerraad en de speciale interdepartementale ministeriële ad-hoc-commissie, die in het leven werd geroepen voor overwegingen en beslissingen op interdepartementaal en ministerieel niveau. In archieven van het Verbond en het ministerie van Financiën bevindt zich ook informatie over de activiteiten van het ministerie van Buitenlandse Zaken dat vanaf het najaar van 1999 direct bij de kwestie rondom de verzekeringen was betrokken. Verder waren de knipselverzamelingen van het Verbond van groot belang om de ontwikkelingen in de media te volgen, zowel wat de *restitution movement* in Amerika als wat de discussie over de tegoeden in Nederland betreft.

Wat secundaire bronnen betreft, is deels gebruikgemaakt van enkele (wetenschappelijke) publicaties in de Verenigde Staten over het rechtsherstel in Europa en de *restitution movement*. Die zijn echter voornamelijk vanuit het standpunt van Amerikaanse juristen en advocaten geschreven, of het betreft persoonlijke herinneringen van (politieke) figuren die een rol in de kwestie hebben gespeeld – zoals Stuart E. Eizenstat, diplomaat en van 1999 tot 2001 onderminister van Financiën onder president Clinton. In internationale wetenschappelijke en journalistieke literatuur over het Europese rechtsherstel die tot nu toe is gepubliceerd komt de situatie rondom het rechtsherstel van de Nederlandse verzekeraars niet of nauwelijks aan de orde.¹¹ Daarom is het gebruik van deze bronnen beperkt tot achtergrondinformatie, voornamelijk over de *restitution movement* en de commissie-Eagleburger.

Al met al was het te raadplegen materiaal zeer complex en overvloedig, waardoor keuzes noodzakelijk waren. De leidraad hierbij was dat het ging om het verhaal van het rechtsherstel met betrekking tot de verzekeringen in Nederland en de invloed van de internationale discussie op de situatie in Nederland. Het probleem bij het schrijven van deze studie is dat vooral in de periode 1996-2000 veel verschillende, maar wel aan elkaar gerelateerde ontwikkelingen zich min of meer gelijktijdig voordeden. Om deze complexe en uitermate dynamische periode toch enigszins helder in beeld te brengen heb ik gekozen voor een deels chronologische en deels thematische aanpak. Dit resulteerde in het loslaten van een strikt chronologische ordening en het schrijven van thematische hoofdstukken over het beleid van de Nederlandse verzekeraars ten aanzien van de claims die bij hen binnenkwamen; de houding van het ministerie van Financi-

en; de problematiek van de Nederlandse verzekeraars in de vs; de totstandkoming van het akkoord tussen het Verbond en het cjo, en het moeizame proces van toetreding van het Verbond tot de commissie-Eagleburger. Hierbij was het doel vooral te beschrijven en analyseren hoe de partijen in Nederland met verschillende belangen tot elkaar kwamen en oplossingen vonden voor de problemen waarmee zij in het Amerikaanse wespennest werden geconfronteerd. Deze ontwikkelingen heb ik als het ware onder een vergrootglas gelegd en uitgebreid beschreven, in tegenstelling tot de periode na de toetreding van het Verbond tot de commissie-Eagleburger in 2000. Voor deze latere fase komen slechts de belangrijkste ontwikkelingen voor de Nederlandse verzekeraars aan bod. Bij dit alles is eveneens slechts aandacht besteed aan het rechtsherstel op andere gebieden (banken en beurs) waar het raakpunten had met het verzekeringswezen. Voor de kwestie rondom geroofde kunst is nauwelijks een directe relatie te zien, zodat dit onderwerp vrijwel buiten beschouwing is gebleven. Evenmin heb ik uitgebreid stilgestaan bij de totstandkoming in 2000 van ‘het gebaar’ aan de joodse gemeenschap van overheid, banken en beurs, en de besluitvorming en uitvoering ten aanzien van de uitkering hiervan door de stichtingen Individuele Maror-gelden en Collectieve Maror-gelden. Een andere beperking betreft de ontwikkeling van de discussie in de joodse gemeenschap zoals die te volgen is in de media: niet iedereen was voorstander van het oprakelen van de pijnlijke geschiedenis van het naoorlogse rechtsherstel.¹² Deze beperking geldt overigens ook voor de discussie in de vs. Ook daar liet een minderheid die tegen de campagne voor *restitution* was zich horen. Onder hen waren Raul Hilberg en Norman Finkelstein.¹³ Ook die discussie komt aan bod voor zover ze van belang is voor het inzicht in de discussie en de beleidsvorming bij de verschillende partijen in Nederland.

De werkzaamheden van de svvs, onderdeel van het akkoord tussen het cjo en het Verbond van november 1999, vormen het sluitstuk van deze studie. De aanvankelijk beoogde beëindiging van de werkzaamheden van deze stichting in januari 2010 vormt het formele eindpunt van dit boek. Daar ging het allemaal om: de overlevenden en nabestaanden van verzekerden, begunstigden of hun erfgenamen de gelegenheid geven alsnog aanspraak te doen op datgene waarop zij moreel recht hadden. Tot 2020 kunnen zij nog bij de svvs terecht.

Deel I

Ontrechting en de roof van verzekeringstegoeden

Tekenen aan de wand

In het archief van het NIOD bevindt zich een huiveringwekkende briefwisseling tussen de roofofbank Liro en een verzekeringsmaatschappij, de Hollandsche Algemeene Verzekerings-Bank, kortweg HAV-Bank. De tweede helft van 1942 ging deze verzekeringsmaatschappij in discussie met Liro over de bestemming van een aantal polissen van joodse verzekerden met een kleine waarde. Het ging om begrafenisverzekeringen en Liro eiste de premiereserves van die polissen op. De HAV-Bank wilde die niet overdragen, omdat dergelijke overeenkomsten volgens de polisvoorwaarden niet afkoopbaar waren en omdat de rechthebbenden hun rechten in de toekomst nog konden doen gelden. De verzekeraar vond dat de rechten van Liro niet inhielden dat de verzekeringen toch afgekocht konden worden. Liro vond van wel:

Liro:

‘Zoals wij U reeds op 20 oktober 1942 schreven, betreft het in dit geval personen welke naar het buitenland zijn afgereisd en waarmede elk contact verbroken is, waarvan dus ook niet te controleeren is, of ze nog leven, dan wel gestorven zijn. De waarden, die de premievrije polissen in zich bergen, zouden dan tot in lengte van dagen bij u moeten blijven bestaan.’

De maatschappij:

‘Al is, naar u schrijft, elk contact met deze personen verbroken, dan is het toch niet onmogelijk dat dit ooit hersteld zal worden? Bij overlijden volgt dan uitkeering van de premievrije waarde. In ieder geval is meegedeeld, dat U in de rechten van die personen is getreden. Verder dan het aanvragen, overeenkomstig de polisvoorwaarden, van een premievrije polis gaan die rechten in dit geval niet.’

Liro:

‘Wij komen terug op Uw brief d.d. 7 januari 1943 betreffende bovengenoemd onderwerp, waarbij wij het volgende antwoord formuleeren.

Middels het contact, hetwelk wij voortdurend met de betreffende autoritei-

ten onderhouden, is het ons bekend, dat eenmaal van Overheidswege afgevoerde joden geheel uit het maatschappelijk bestel zijn weggenomen en in de toekomst nimmer meer iets van hen zal kunnen worden vernomen. Hierdoor zijn zij, als vanzelf, ook ten opzichte van Uwe administratie volkomen genihileerd, terwijl, ingeval geen tegenmaatregelen werden getroffen, hun achtergelaten verzekeringen ongestoord zouden blijven voortbestaan.

Het zal U duidelijk zijn, dat de omstandigheid, waarin de zoeven bedoelde joden maatschappelijk en diensvolgens ook tegenover U verkeeren een toestand heeft geschapen gelijk aan die, welke ontstaat bij afloop eener polis wegens overlijden van den verzekerde, waaruit volgt, dat een weg moet worden gevonden om de verzekeringen in kwestie tot uitkeering te brengen.

Wij nodigen U mitsdien uit de voor de beoogde posten gekweekte reserve, onder aftrek eener behoorlijke belooning voor uw risico, aan ons uit te keeren.

Uw voorstel zien wij belangstellend per omgaande tegemoet,
Hoogachtend, Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat.¹

Met deze ijzig kille bureaucratische brieven van de roofovername viel het masker af en belanden we midden in het verhaal van de ontrecting en beroving van joodse polishouders van hun verzekeringen – de regelingen die zij ooit hadden getroffen tegen risico's die zij in de toekomst konden lopen. De correspondentie roept veel vragen op, niet in de laatste plaats omdat deze brieven in de geraadpleegde archieven uitzonderlijk zijn. Liro viel uit zijn rol als 'correcte' financiële instelling en laat ons zien dat de betreffende hooggeplaatste (en zeer Duitsgezinde) Liro-ambtenaren ervan uitgingen dat de vertrokken polishouders niet meer zouden terugkeren. Op het moment van deze briefwisseling waren al tienduizenden joden gedeporteerd en vermoord. Velen hadden hun polissen bij Liro ingeleverd en ook de verzekeringsmaatschappijen moesten de polissen van hun joodse clientèle bij de roofovername aanmelden. Om een beter inzicht te krijgen hoe deze roofovername kon gebeuren, moeten we eerst kijken naar de situatie aan het begin van de bezettingstijd. Hoe was de levensverzekeringsbranche georganiseerd, en hoe waren joden over het algemeen verzekerd? Hoe werden zij met de anti-joodse maatregelen van de bezetter geconfronteerd?

Het verzekeringswezen tijdens de bezetting

Vanaf het begin van de bezetting waren de nieuwe autoriteiten gericht op het verkrijgen van de regie over alle onderdelen van de Nederlandse maatschappij

die belangrijk waren voor het *Reich*. Dat gold ook voor de economie. Een belangrijk middel om dit te bereiken was de totstandkoming van de Zelfstandige Organisatie ter Ontwikkeling van het Bedrijfsleven, beter bekend als de Organisatie Woltersom, die tot doel had de vervlechting van de Duitse en Nederlandse economieën te bevorderen. Deze organisatie was gestoeld op het voorbeeld van Duitsland, waar in de jaren dertig de economie was geherstructureerd en waar de totale economische bedrijvigheid was ondergebracht in zes rijksgroepen. Tussen 1940 en 1942 kwam ook in bezet Nederland een nieuwe bedrijfsstructuur tot stand met zes nieuwe hoofdgroepen: behalve voor verzekeringen ook voor banken, handel, verkeer, ambacht en industrie. Zij vertegenwoordigden exclusief de belangen van die bedrijfstakken en hadden bedrijfsgroepen, vakgroepen en ondervakgroepen onder zich. Het kwam er echter op neer dat in de praktijk het bestuurskader en soms zelfs de secretariaten van de opgeheven organisaties terugkwamen in de nieuwe structuur van de Organisatie Woltersom.² Dat gold ook voor de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringswezen (NVBL), waarbij in het begin van de bezettingstijd vrijwel alle levensverzekeringsbedrijven in Nederland aangesloten waren. In oktober 1941 werd de NVBL vervangen door de Bedrijfsgroep Levensverzekering (in het vervolg: Bedrijfsgroep), onderdeel van de 'Hoofdgroep Verzekering'.³ Deze Bedrijfsgroep omvatte behalve de afdeling Leven ook de afdelingen Volksverzekeringen, Spaarkassen en Begrafenisfondsen. Alle maatschappijen waren verplicht lid te worden. Het bestuur van de Bedrijfsgroep kwam voor een groot deel overeen met dat van de NVBL en zou hebben bestaan uit 'vertrouwde vaderlanders'.⁴

Een tweede orgaan in het veld van het verzekeringswezen was de Verzekeringskamer, die toezicht hield op de solvabiliteit van de maatschappijen. De Verzekeringskamer viel onder het ministerie van Justitie, en haar bevoegdheden en taken waren vastgelegd in de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf uit 1922. *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft* H. Fischböck bracht de Verzekeringskamer eind 1941 van het departement van Justitie over naar het nieuwe departement voor Bijzondere Economische Zaken, waar de NSB'er mr. M.M. Rost van Tonningen secretaris-generaal was.⁵ Dat had als praktische consequentie dat de Verzekeringskamer minder invloed kon aanwenden tegenover de bezettende autoriteiten dan daarvoor, toen de Verzekeringskamer nog onder Justitie viel. In plaats van direct contact met de secretaris-generaal van Justitie werd een tussenschakel ingebouwd: C.A. Piek, referendaris en chef van de afdeling verzekering bij het departement van Rost van Tonningen, werd de contactpersoon, terwijl hij ook lid van de Verzekeringskamer werd.⁶

Als sluitstuk van de maatregelen om het verzekeringswezen in een keurslijf te brengen werd in augustus 1942 bij beschikking van Rost van Tonningen een

nieuw orgaan, de Verzekeringsraad, ingesteld. Die moest hem adviseren ‘in principiële bedrijfstechnische, economische en organisatorische aangelegenheden op het gebied van het verzekeringswezen’. In feite waren dit taken die de Verzekeringskamer al traditioneel waren toebedeeld. Die verzette zich dan ook tegen de instelling van de Verzekeringsraad. Rost van Tonningen zette echter door en op 5 januari 1943 installeerde hij de raad, die ongeveer voor de helft uit Duitsgezinden en nsb’ers bestond. Toch kwam de raad moeilijk van de grond en uiteindelijk ging hij tot tevredenheid van de Verzekeringskamer ‘als een nachtkaars uit’.⁷

In een naoorlogs rapport zette mr. dr. J. van Bruggen, tussen 1943 en 1954 de voorzitter van de Verzekeringskamer, uiteen wat de gedragslijn van de Verzekeringskamer tegenover de nieuwe orde was geweest. Die hield in dat de verzekeringsmaatschappijen ervoor moesten waken dat de uitvoeringsbesluiten van de Wet op het Levensverzekeringenbedrijf van 1922 ‘onverzwakt en ongewijzigd’ bleven gehandhaafd. De rol van de Verzekeringskamer ‘was en is in eerste instantie bescherming der belangen van de verzekerden en deze bescherming eist, dat ervoor gewaakt wordt, dat de maatschappijen haar werkzaamheden zoveel mogelijk ongestoord en onverzwakt konden voortzetten’, aldus Van Bruggen. Hij beschreef ook hoe de Verzekeringskamer tijdens de bezetting opkwam voor de belangen van het bedrijf of van bepaalde maatschappijen, wanneer bijzondere zaken aan de orde waren. Dat was onder meer het geval toen de directeurs van een verzekeringsmaatschappij als gijzelaars waren weggevoerd, en toen de bezetter gebouwen van verzekeraars voor de Wehrmacht opeiste en personeel voor de *Arbeitseinsatz* vorderde. Ook kreeg de Verzekeringskamer te maken met verlangens van de bezetter ten aanzien van ‘Winterhulp Nederland’. Zij weigerde deel te nemen aan propagandistische acties van deze nsb-organisatie. Tweemaal stelde de Verzekeringskamer de portefeuillekwestie waardoor ongewenst ingrijpen kon worden voorkomen.⁸

De Verzekeringskamer zag het dus als haar taak de belangen van de bedrijven en hun verzekerden zo veel mogelijk te behartigen. Maar hoe zat het met de belangen van de joodse polishouders? Dat was immers een groep verzekerden die door de bezetter apart werd gezet en met specifieke maatregelen werd geconfronteerd. Het *Gedenkboek Verzekeringskamer 1923-1948* meldt hierover: ‘Gezien de principiële illegitimiteit van dit complex van regelingen, die in flagrante strijd zijn met het Landoorlogreglement, hebben wij gemeend alles te moeten doen, wat wij konden om de toepassing ervan te verhinderen of te verzachten.’⁹ Over de uitvoering van de verordeningen overlegde de Verzekeringskamer regelmatig met ‘de bevoegde autoriteiten’ en uiteraard ook met de Bedrijfsgroep. De werkwijze die hieruit voortvloeide, komt verderop aan de orde bij de beschrijving van de ontrecting van joodse verzekerden via Liro. Waar het